

ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Кириченко Віктор Миколайович

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри «Політологія та право»
Національного університету «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна*

Соколенко Юлія Миколаївна

*старший викладач кафедри «Політологія та право»
Національного університету «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна*

Обов'язки є невід'ємним, органічним складовим елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина та одним із чинників забезпечення та не порушення їх прав і свобод. Як неодноразово підкреслювали мислителі різних поколінь, без обов'язків людство не може розумно організувати своє життя. Тобто, значення обов'язків для сучасного суспільства важко переоцінити, оскільки вони наявні у всіх сферах життєдіяльності людини, особливо під час збройної агресії Російської Федерації проти України.

Слід зазначити, що становлення та розвиток обов'язків людини і громадянина в Україні мали місце насамперед у період козацького та національного відродження, а також у дорадянській і радянській періоди. За висловлюванням Л. І. Летнянчина, аналіз правового регулювання обов'язків людини і громадянина з теоретико-пізнавальної точки зору є важливим, оскільки окремі позитивні моменти їх конституційного регулювання знайшли втілення в Конституції України 1996 р. [1, с. 74].

У період боротьби за конституційне визнання національної ідентичності українців та їх право на самовизначення і створення власної Української козацької держави з'явилась низка правових актів державно-конституційного характеру – Зборівська угода (1649); Білоцерківський договір (1651); Березневі статті (1654) та Батуринські (1663), Московські (1665), Глухівські (1669), Конотопські (1672), Переяславські (1674), Коломацькі (1687) і інші гетьманські статті [2, с. 107], в яких були закріплені пункти щодо обов'язків, зокрема встановлення заборони російським воєводам втручатися у збір податків з населення та звільнення дворів реєстрових козаків від військових постів і перекладання військових

повинностей (постої, харчування, надання амуніції тощо) на простих міщан і селян. Спільною рисою зазначених документів був пункт про підтвердження «давніх прав, даних від великих князів литовських і королів польських». У всіх українсько-російських договорах підкреслювалося, що українські козаки і шляхта залишаються при своїх вольностях, правах і привілеях, а також гарантувалися окремі станові права духовенству і міщанам. На практиці це означало, що в Україні продовжать діяти гетьманська адміністрація та козацькі суди, які у своїй роботі керуватимуться «малоросійськими правами», під якими розумілися норми Литовського Статуту, магдебурзького права та актів гетьманської влади.

Важливе значення в історії національного державотворення займає «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорізького», в основу якого покладено угоду між генеральним писарем Війська Запорізького в еміграції П. С. Орликом (1672–1742) та старшинами і козацтвом. Незважаючи на те, що в цьому політико-правовому документі обов'язки прямо не регламентувалися, але в ньому була здійснена спроба вивести на конституційний рівень регулювання обов'язків козаків і простолюдинів, до яких, хоча і не прямо, текст цього документа відносив відбування загальних повинностей і сплату податків.

Водночас, історико-правовий аналіз зазначених українських конституційних документів у порівнянні з Конституціями Франції 1795 і 1848 рр., Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 р., які закріплювали широке коло як прав і свобод, так і обов'язків людини і громадянина, свідчить про суттєве відставання української конституційної теорії та практики у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Досить плідною виявилася конституційна практика у 1917–1922 рр. Тільки в 1917–1918 рр. з'явилась значна кількість конституційно-правових актів, які передбачали різні варіанти організації державної влади в Україні, до яких насамперед слід віднести Третій Універсал Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р., Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 9 (22) січня 1918 р., Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р.

Серед цих актів особливе місце посідає Конституція УНР, в якій було визначено, що «ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» [3, с. 79]. Незважаючи на те, що Конституція прямо не вказувала жодного обов'язку, але в ст. 44 було зазначено, що «без ухвали Всенародних Зборів не можуть збиратися ніякі податки», а в ст. 45 – «громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародних Зборів» [3, с. 82]. Таким чином, у дорадянському періоду регламентування

обов'язків громадян УНР, які в самій Конституції були закріплені в обмеженій кількості, мали б регулюватися окремими конституційними законами і тим самим вони суттєво поступалися передовим зразком європейського конституціоналізму.

За добу радянської державності в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.), які законодавчо закріплювали пануючу в юриспруденції ідею пріоритету держави над особою, бо в той час вважалося, що саме держава визначає обсяг прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Особливо це виявилось в першій Конституції УСРР, у ст. 28 розділу III «Декларація прав і обов'язків працюючого і експлуатуемого народу України» було зазначено, що «У.С.Р.Р. визнає обов'язком всіх громадян Республіки працю і проголошує гасло: «непрацюючий не їсть», а в ч. 1 ст. 29 встановлено, що «з метою всебічної охорони здобутків Великої Робітничо-Селянської Революції – У.С.Р.Р. визнає обов'язком всіх працюючих Республіки оборону соціалістичної батьківщини і встановлює загальну військову повинність». При цьому, у ч. 2 цієї статті наголошується, що «почесне право захищати революцію зі зброєю в руках дається лише працюючим. На нетрудові елементи накладається виконання інших військових обов'язків» [3, с. 132–133]. Таким чином, положення норм Конституції УСРР 1919 р. закріплювали політичний режим диктатури пролетаріату та особливість правового статусу громадян УСРР, який полягав у класовому характері покладення обов'язків.

У Третій Конституції УРСР (1937 р.) порівняно з двома попередніми конституціями, збільшилось розширення кола як прав і свобод, так і обов'язків громадян, а також те, що в ньому послідовно проводився принцип органічного взаємозв'язку прав та обов'язків, а також було закріплено право на працю, у той же час як у попередніх конституціях це був лише обов'язок. Усі обов'язки визнавалися за всіма громадянами УРСР і одержали більш широке регламентування, зокрема: служба в робітничо-селянській Червоній Армії визнавалася почесним обов'язком, а захист Батьківщини – священним обов'язком кожного громадянина УРСР і одночасно встановлювалось, що зрада Батьківщини (порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди військовій могутності держави, шпигунство) карається за всією суворістю закону як найтяжкий злочин [4, с. 232].

Закріплення у главі 6 «Основні права, свободи і обов'язки громадян Української РСР» Конституції УРСР 1978 р. широкого кола прав і свобод громадян призвело не тільки до розширення кола обов'язків громадян, що було нетрадиційним на той час для конституцій більшості держав світу, а й до наповнення їх новим якісним змістом, а також ця Конституція встановила принцип згідно якому – здійснення прав і свобод є невіддільним

від виконання громадянином своїх обов'язків (ч. 1 ст. 57). Тим самим, положення цієї норми мало ключове значення для правильного розуміння всієї системи співвідношення прав, свобод та обов'язків радянських громадян.

Крім того, в Конституції УРСР 1978 р. з'явилася низка нових обов'язків, передбачених ч. 1 ст. 59, ст. ст. 62, 63, 64, 65, 66, 67 та ст. 58, в якій говорилося про те, що «поважання особи, охорона прав і свобод громадян – обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб», і введено категорію «обов'язок громадян» (ст. ст. 57–67) [5, с. 96].

Отже, обов'язки громадян знайшли своє широке закріплення в українських конституціях і конституційно оформилися в цілісну систему. При цьому незважаючи на те, що на кожному етапі становлення і розвитку конституціоналізму в Україні змінювався обсяг і зміст обов'язків людини і громадянина, але між ними зберігалась спадкоємність.

Література:

1. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 267 с.
2. Панфьорова М. А. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2020. № 4. С. 106–111.
3. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ: Товариство «Знання» України, 1993. 192 с.
4. Історія української Конституції, Київ. 1997.
5. Кириченко В. М., Соколенко Ю. М. Історія становлення та розвитку конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2023. № 3. С. 92–98.